

“Əkinçi” nədən yazırdı?

Və ya maarifçilik yolunu mətbuatda gören böyük azərbaycanlı

(Əvvəli ötən sayımızda)

Azərbaycan mətbuatının 145 illiyi tamam olur. Mətbuatımızın təşəkkül tapması Həsən bəy Zərdabının adı ilə bağlıdır. Yubiley ərəfəsində bu böyük azərbaycanlı haqda oxuculara bir daha məlumat vermək, ümumiyyətlə, “Əkinçi”də hansı mövzulara toxunulduğu barədə, az da olsa informasiya çatdırmaq istədik.

Qəzetin ətrafında, yazıları ilə Zərdabiyə kömək edən dövrün görkəmli ziyalıları M.F.Axundzadə, Nəcəf bəy Vəzirov, Əsgər ağa Adıgözləzadə (Gorani), Əbülfət Şaxtaxtinski, Məhəmmədağa Əlizadə, Mirzə Həsən Əlqədari, Ələkbər Heydərlı, Vəliyev Məhəmmədəli bəy, Əhsənül Qəvaid (Gəncəli Hacı Məhəmmədsadiq) və başqaları toplamışdı. Bir də onu nəzərinizə çatdırmalıyıq ki, qəzetin “Əkin və Ziraət xəbərləri” bölməsinin adı 1876-cı ilin 7-si sayından başlayaraq dəyişdirilərək 1877-ci il N20, 29 sentyabr sayı daxil olmaqla “Əfali-Əhli-Dehat” adlandırılmışdır. Hər iki bölmədə gedən məqalələrin əksəriyyəti də H.Zərdabi tərəfindən yazılırdı. Qəzetin 1876-cı il 14 aprel, 7-ci sayında “Daxiliyyə”nin baş məqaləsində oxuyuruq: “...Qəzetin muradı xalqın gözünü açmaqdır, ona binaən Peyğəmbər əleyhüssəlamın 1293-cü il eməl olunmayan qövlünü xalqa bəyan eləmək qəzetə vacibdir. Qəzet dərviş kimi nağıl deyə bilməz, onun borcudur işləsin, yaxşı və yamanlığını ayna kimi xalqa göstərsin, ta xalq öz nikbətindən xəbərdar olub onun əlacının dalınca olsun”.

Və ya qəzetin ilk sayında (“Əkinçi”, 1875, N1, 22 iyul) maarifçi demokrat yazırdı ki, bizim zəmanə dəyişməyi tələb edir: “O kəslər ki, həmişə etiraf edib bizim sözlərimizə əməl ediblər, zəmanə dəyişməyinə görə kökündən tərəqqi edib, irəli gedirlər”. H.B.Zərdabi oxucusunu düşündürməyə də çalışırdı. Məsələn, “Əkinçi”nin 1875-ci il 5 avqust, 2-ci sayında “Təzə xəbərlər” bölməsində yazırdı: “Osmanlı dövləti Firəngistanın paytaxtı Paris şəhərində öz xərci ilə çox adama təlim verir. Qəzetlərdən belə məlumat almaq ki, ictimai-əhli-Dehatın savayı elmləri təhsil edənləri qaytarıb geri gətirəcəklər və onlara xərc olunan pul ilə İstanbulda bir böyük məktəbxana, yeni universitet bina edəcəklər”.

Başqa bir məqaləsində oxuyuruq... “Zəmanə dəyişilib. İndi güc və igidlik əyyamı deyil, elm əyyamıdır (“Əkinçi”, 1877, N4, 17 fevral). Qəzetin ideyasının təsərrüfat, iqtisadi məsələlərlə bağlı olduğunu bəyan edən H.B.Zərdabi, onun səhifələrində iqtisadi məsələlərlə yanaşı, ictimai-siyasi məsələlərə də çox yer ayırırdı. “Əkinçi”nin 1877, 17 mart 6-cı sayının “Daxiliyyə” bölməsində maarifçi yazırdı: “Tüfeyli həyat sürən Azərbaycan bəylərini, ağalarını, dövrün hakim istismarçı təbəqələrini heç vaxt xalq maraqlandırmaz. Onlar xalqın xoşbəxtlik fikrini çəkməzlər, bəyə yalnız pul gərəkdir ki, kef-damaqla məşğul ola və millət evəzinə heyvan gərəkdir ki, ona hakimlik edə”.

İctimai və milli zülmə, istismar və iqtisadi bərabərliyə dair məsələlər “Əkin-

çi”nin səhifələrində senzuranın nəzərindən məharətlə yayınaraq göstərilirdi. Məsələn, Zərdabi Moskva, Peterburq, Tiflis və s. şəhərlərin mətbuatından götürülmüş xalq azadlıq hərəkatına aid məlumatları oxucuya belə satdırdı: “Peterburqda doxsan min fəhlə işsiz qalmışdır, orada “xalqa dövlət qadağan edən kitablar paylanılır”, qızıl bayraq üstə “torpaq və əsudəlik” yazmış inqilabçılardan 21 adam (kişi və qadın) Sibire sürgün olunmuşdur (“Əkinçi”, 1877, N4, 17 fevral). Belə hadisələr Moskva, Tula, Oryol kimi şəhərlərdə də baş verir; Amerika Birləşmiş Ştatlarının zavodları və dəmir yollarında tətillər günü-gündən artır; Çində Dinkan vilayətində əhli milli zülmə qarşı çıxışlara başlamışdır və s.

“Əkinçi”də o dövrün iqtisadi əlaqələrdən də yazılırdı. Məsələn, Azərbaycanın Rusiya və Qərblə olan iqtisadi əlaqələri buna misal ola bilər. Qəzet yazırdı ki, bizim camaatımız əldə etdiyi xam-

“Əkinçi” qəzetinin “Təzə xəbərlər” bölməsində maraqlı məlumat dərc olunub: “25 ildir Tiflisdə dövlət tərəfindən əkin və ziraət icması bina olub. Onun çalışmaları məktəbxanalara açıb qeyri yerlərdə işlənen əsbabları (kənd təsərrüfatı maşınlarını) imtahan edib öz şagirdlərinə göstərilir”. (“Əkinçi”, 1875, N5, 20 sentyabr). Və ya təhsil ilə əlaqədar “Təzə xəbərlər”də oxucuya məlumat verilir ki, Bakudə uyezdnin Sabunçu kəndinin camaatı istəyir öz kəndlərində rus məktəbi bina etsin. Bu fikri H.Zərdabi alqışlayır və belə bir məlumatı qəzetdə dərc etməklə digər kənd camaatının fəal olmasını arzulayırdı. (“Əkinçi”, 1875 N6, 5 oktyabr). Qadınların cəmiyyətdə kişilərlə bərabər hüquqlu olmasını müsbət qarşılayan maarifçi “Təzə xəbərlər”də belə bir məlumat yerləşdirmişdir: “Rusiyada övrotlərə izn var idi ki, teleqrafxanalarda və dəmiryollarında qulluq etsinlər. İndi onlara ixtiyar yerilib ki, vəkillik, yəni ad-

malı xaricilərə dəyər-dəyməzinə satıb, sonra onların istehsal etdiyi malı çox bahaya qiymətə alır. Halbuki bizim öz fabrik-zavodlarımız olsa, bu hala son qoyular.

Və ya Bakıda neft sənayesi ilə əlaqədar neft yerinin satın alınması üstündə hərəcə çoxalmışdır. “Daxiliyyə”də oxuyuruq: “...yer alan, yer satan həddən çıxıb. Küçə və bazarlarda məhz neft və cövher (benzin - E.S.) sözü danışılır. Bakubədə olan sakinlər (...) olan-olmazın yığıb, Sabunçu bəylərinin yanına yer almağa və ya Qara şəhərdə (...) zavod tikdirməyə gedir ki, bir-iki ilə sahibi-milyon olsun”. Zərdabi üzünü neft ardınca qaçanlara tutub deyir ki, gözüyümü Sabunçuya yüyürüb neft yerini qızıl qiymətə almaq nə lazımdır? Bəlkə bu küylü ol yer sahibləri çıxardıb ki, öz yerini artıq qiymətə satsınlar? (“Əkinçi”, 1877, N14, 7 iyul).

İqtisadi əlaqələrdən danışdıqda Tiflisdən Bakubəyə dəmir yolunun çəkilməsi, yolun keçəcəyi yerlər və dəmir yolunun xalq üçün əhəmiyyəti - kənd camaatının mallarını satmaq üçün Bakıya tez bir vaxtda gəlməsi, eləcə də hüquqi, tibbi məsələlərinin həllində böyük rol oynaması haqqında “Daxiliyyə” bölməsində geniş yazılmışdır. (“Əkinçi”, 1875, N4, 5 sentyabr).

vokatlıq etsinlər” (“Əkinçi”, 1875, N12, 1 yanvar).

“Əkinçi” qəzetinin 1875-ci ilin 2 dekabr, 10-cu sayında görkəmli jurnalist çəkinmədən “Daxiliyyə” bölməsində vilayətimizdə təzə mirovov və okrujnov sudlarının fəaliyyəti haqqında açıq-aşkar yazaraq bildirir ki, indi bu işləri advokatlara, yeni vəkillərə aparılır: “Təzə qanuna əsasən, ixtiyar verilib ki, işlərimizi özümüz bəyan edək və əgər istəsək advokat tutaq ki, bizim yerimizə danışsın. Xalq avam olanda bu işi görə bilməyəcək, ona görə də advokatlara xalqı soymaqda davam edəcək, onları aldadacaqlar. Bunun əvəzində, qardaşlar, səy edin düşüncənizi artırın, yəni elm təhsil edin ki, müftəxorların sizin tər töküüb qazandığını mülk və malınıza şəraitliyi olmasın”.

Bu məqalədə çox ciddi məsələyə toxunduğu üçün dövlət qurumlarında işləyən məmurların, əlbəttə, xoşuna gəlməyəcəkdi və onlar Həsən bəyi, imkan düşdükcə təqib etməyə başlayacaqdılar. Təhsilin insan həyatında, ümumiyyətlə, cəmiyyətin inkişafında oynadığı müsbət rolu bilərək, böyük maarifçi məktəbxanalarda oxuyan müsəlmanların sayının az olmasını ürək ağrısı ilə qeyd edərək yazırdı: “Bizim Qafqazda,

məsələn, Bakubə gimnaziyasında ol qədar oxumaq istəyən var ki, keçən il 100 adama yer olmadığına ancaq 50 adam qəbul olub. Ruslar, hətta bizim Qafqazda olan millətlər oxumağın xeyrini bilib tamam məktəbxanalaramızı doldurublar. Bakubə gimnaziyası var ki, orda 500 oxuyan, o cümlədən 250 rus, 150 erməni və 100 müsəlmandır. 33 zikr olan müsəlmanlardan padşahlıq xərci ilə oxuyanlar, baqisi öz xərcləri ilə oxuyurlar. Biz müsəlmanlar elmdən vəba naxoşluğundan qaçan kimi qaçıırıq, hətta padşahlıq xərci ilə də oxumaq istəmirik. Bizim qonşular bizlərdən bizə əlli artıq elm təhsil etməyə səy edirlər... Ey müsəlmanlar, bir açın gözünüzü dünyaya tamaşa edin...” (“Əkinçi”, 1875, N8, 4 noyabr, “Daxiliyyə”).

“Əkinçi” qəzeti səhifələrində xalqı dönə-dönə elmə, təhsilə səsləyən maarifçi, qəzetin 1876-cı il, N6, 29 mart sayında çap olunan “Daxiliyyə” bölməsində yazırdı ki, Osmanlı dövləti məktəbxanalara açıb hər elmi öz dillərində xalqa öyrədir. Amma onların kitablarını adamlar oxuya bilmir, yaxşı olardı ki, bizim millət qeyrəti çəkən qardaşlar bir icma bina edib ol kitablardan götürüb, bir az dəyişdirib, çapxana açıb öz dillərində çap eləyib xalqa millətə və ya bir az (ucuz - E.S.) qiymətə paylasın ki, bizim məktəbxanalarda şairlərin kitabları ilə yanaşı, elmi kitablar da oxunsun.

H.B.Zərdabi qəzetində yazır ki, Vambiri adlı bir nemes müsəlman vilayətini çox səyahət etdikdən sonra “İslam” adlı bir kitab çap etmişdir. Kitabda gəzdirdiyi yerlərin əhalisi, adət-ənənələri haqqında öz fikrini bildirərək yazır: “Məğrib ilə məşriq vilayətləri elm təhsil etməyə hərə bir cürə baxır. Məğrib xaçpərəst vilayətləri, Məşriq isə İslam vilayətləridir. Məğrib əhalisi elm təhsil etmək yolu ilə gedir, Məşriq əhalisi isə elmin nə demək olduğunu başa düşmür, məktəbxanalarda ancaq şəriət dərsləri keçirilir, xalqı gözübəğli saxlamaq üçün dindən sui-istifadə edilir. Lakin İslamın təzə bina olduğu vaxt xəlifələr məcid və məktəbxanalara bina edirdilər ki, xalq elm öyrənsin. Ol vaxtda olan həkəmaoar heç bir məmləkətdə yox idi. Elə ki, xəlifenin yerində sultanlar, şahlar, xanlar əyləşdi, xalqın ipi ruhanilərin əlinə düşdü, hökumət əhli öz nəfəndən ötür xalqı gözübəğli saxladı... İndi bu tövr ilə 500 ildən ziyadədir ki, İslam zülmətə qərq olub, elmdən və dünyadan bixəbər olduğuna yoxsulluqdan müzür ilə tələf olur. Əgərçi Vamberinin zikr olan kəlamı düşmənsözünə olsa da, amma yaxşı olardı ki, onu oxuyanlar fikir ilə oxuyaydılar...”

P.S... Əslində Vambiri dost kimi öz fikrini bildirib, düşmənsözünü Zərdabi ona görə işlədib ki, guya Vambiri bizim dinimizə qarşı çıxmışdır, amma elm, təhsil etmədiyimizi düz müşahidə etmişdir. (“Əkinçi”, 1876, N9, 13 may, “Daxiliyyə”). Qəzetin “Əkin və Ziraət xəbərləri”, eləcə də “Əfali-Əhli-Dehat” bölmələrində torpaqşünas alim yazırdı ki, torpaqdan yüksək məhsul götürməyin başlıca işi onun şumlanmasından, əkinə hazırlanmasından, səpinin vaxtında keçirilməsindən, həm də onun düzgün suvarılmasından, gücdən düşəndə dincə qoyulmasından, qüvvətləndirmək üçün müxtəlif peyinlərin qatışdırılmasından, eləcə də torpağın xüsusiyyətini, onun hansı bitki üçün yararlı, sərfəli olduğunu müəyyən etməsindən ibarətdir.

(Davamı növbəti sayımızda)

Esmira Cavadova,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent, zərdabişünas